

Germánske elity v dobe rímskej na Slovensku

Vladimír Turčan
a kolektív

SLOVENSKÉ
NÁRODNÉ
MÚZEUM

museion

Germánske elity v dobe rímskej na Slovensku

Vladimír Turčan
a kolektív

Bratislava 2023

Germánske elity v dobe rímskej na Slovensku

Zostavovateľ

PhDr. Vladimír Turčan

Autori

Mgr. Igor Bazovský, PhD., Mgr. Radoslav Čambal, PhD., Mgr. Miroslava Daňová, PhD.,
PhDr. Kristián Elschek, CSc., Mgr. Milan Hrabkovský, PhD., PhDr. Jan Jílek, Ph.D., PhDr. Anton Karabinoš,
†PhDr. Titus Kolník, DrSc., †prof. PhDr. Eduard Krekovič, CSc., PhDr. Vladimír Krupa,
Mgr. Bc. Juraj Kucharík, †prof. PhDr. Klára Kuzmová, CSc., PhDr. Mária Lamiová-Schmiedlová, CSc.,
Mgr. Lucia Luštíková, PhD., PhDr. Vladimír Turčan, doc. PhDr. Pavol Valachovič, CSc.,
doc. PhDr. Vladimír Varsík, CSc., doc. PhDr. Marián Vizdal, CSc.

Recezentí

PhDr. Juraj Bartík, PhD., Mgr. Igor Bazovský, PhD., doc. PhDr. Gertrúda Březinová, CSc.,
Mgr. Katarína Hladíková, PhD., PhDr. Tomáš Klokner, PhD., Mgr. Andrej Sabov,
Mgr. Kamil Švaňa, PhD., PhDr. Vladimír Turčan

Vydavateľ

Slovenské národné múzeum, štátna príspevková organizácia zriadená Ministerstvom kultúry SR
Vychádza ako 6. zväzok edície Museion

Vedúci redaktor edície

Mgr. Branislav Panis

Grafická úprava

Mgr. art. Matúš Lányi

Jazyková korektúra

Mgr. Barbora Nosková

Preklady

Stephanie Staffen (angličtina)

1. vydanie

Bratislava 2023

ISBN: 978-80-8060-519-3 (tvrdá väzba)

ISBN: 978-80-8060-557-5 (PDF)

Napriek tomu, že bola vyvinutá maximálna snaha o identifikáciu majiteľov autorských práv, nie je vylúčené, že sa ich v niektorých prípadoch nepodarilo zistiť. Vyzývame každého, kto má v tomto zmysle nejaké pochybnosti, aby sa obrátil na Slovenské národné múzeum.

Prebal knihy

Predná strana: Zohor-Piesky. Kniežací hrob 5/1957 – zlatý náramok.

Foto: SNM – Archeologické múzeum Bratislava

Zadná strana: Miska z mozaikového skla (millefiori), pôvod Itália, 1. pol. 1. stor. n. l., Zohor.

Foto: SNM – Archeologické múzeum Bratislava

Obsah

- 7 Úvod
(Vladimír Turčan)
- 9 Mocenská elita v protohistorickom období na území Slovenska
(Vladimír Turčan)
- 14 Elity očami Rimanov. Kvádski králi v svedectvách písomných prameňov
(Juraj Kucharík)
- 37 Elity barbarov na území dnešného Slovenska v dobe rímskej
(Pavol Valachovič)
- 46 Hroby germánskej elity
(†Eduard Krekovič)
- 58 Sídla elít v dobe laténskej na juhozápadnom Slovensku
(Radoslav Čambal – Igor Bazovský)
- 96 História objavu hrobov germánskej elity v Krakovanoch-Strážach (okres Piešťany)
(Vladimír Krupa)
- 125 Germánska elita na východnom Slovensku
(Mária Lamiová-Schmiedlová – Lucia Luštiková)
- 136 Germánske stredisko v Zohore a kniežacie hroby zo staršej doby rímskej
zo Zohora a Vysokej pri Morave
(Kristián Elschek)
- 170 Antické kúpele v Bratislave-Dúbravke
(Kristián Elschek)
- 186 Rezidencia na trase Jantárovej cesty v Stupave
(Vladimír Turčan)
- 199 Germánske panské sídlo v Cíferi-Páci
(Vladimír Varsík – †Titus Kolník)
- 214 Kvádске elity v 4. storočí a germánska kniežacia rezidencia v Milanovciach/Veľkom Kýre
(Milan Hrabkovský)
- 236 Germánska rezidencia v Ražňanoch – výskum a hypotézy
(Anton Karabinoš – Marián Vizdal)
- 251 Antické kovové nádoby v prostredí germánskej elity ve stredním Podunají
(Jan Jílek)
- 285 Luxusný osobný šperk v germánskom prostredí
(Miroslava Daňová)
- 302 Terra sigillata v hrobch germánskej elity na území juhozápadného Slovenska
(†Klára Kuzmová)
- 322 Menný register
- 324 O autoroch

Úvod

V roku 2015 pripravovalo SNM – Archeologické múzeum v Bratislave scenár výstavy *Germánske elity v dobe rímskej na Slovensku*. Impulzom k zaradeniu tejto témy do plánov múzea boli predovšetkým nové nálezy, ktoré zásadným spôsobom dopĺňali dovtedajšie poznatky a rozšírili naše vedomosti o germánskom osídlení slovenského územia v dobe rímskej. Do koncepcie výstavy boli zaradené archeologické svedectvá z pohrebísk a sídlisk korešpondujúce so zvolenou témou. Z programových a technických príčin bola však realizácia výstavy po niekoľkých presunoch zrušená.

V pláne bolo aj vydanie sprievodnej publikácie, koncipovanej ako samostatná monografia dopĺňajúca prezentované artefakty o širší záber z archeologického i historického pohľadu. Príspevky dodané jednotlivými autormi sú hodnotné aj bez prezentačnej participácie, preto sme sa ich rozhodli vydať ako samostatnú publikáciu. Vytvoril sa tak priestor aj pre jej obsahové rozšírenie. Oslovili sme preto ďalších bádateľov, z ktorých viacerí zareagovali pozitívne.

Naša vďaka patrí teda nielen autorom, ktorí dodali príspevky v súvislosti s pôvodnou koncepciou, ale aj v druhej fáze prípravy knihy. Publikácia vychádza v edícii Slovenského národného múzea *Museion* ako prvá s archeologicko-historickým obsahom. Vďaka patrí generálnemu riaditeľovi SNM Mgr. Branislavovi Panisovi za zaradenie monografie do uvedenej edície, Mgr. Renáte Holienčinovej za produkčné práce, Mgr. Barbore Noskovej za redakčné a editorské práce a Mgr. art. Matúšovi Lányimu za konečnú grafickú úpravu rukopisov.

Vladimír Turčan

Mocenská elita v protohistorickom období na území Slovenska

Vladimír Turčan

Vďaka svojej geografickej polohe bola stredná Európa už od praveku otvorená cudzím kultúrnym a civilizačným podnetom. Dôležitým komunikačným koridorom bol predovšetkým Dunaj, spájajúci toto územie v smere na západ s prialpskou oblasťou a severnou Itáliou, z opačnej strany s Balkánom a v širšom ponímaní s Pričiernomorím. V posledných štyroch storočiach starého letopočtu došlo vďaka keltskej expanzii do prevažnej časti európskeho kontinentu, nekontrolovanej Rimanmi, k civilizačnej unifikácii. Ak sa možno oprieť o archeologické poznatky, bolo to jedinýkrát v celých dejinách kontinentu. Súčasťou tohto procesu sa stala prosperujúca mocenská elita, doložená archeologickými poznatkami. Bohaté nálezy luxusného charakteru vrátane importov poznáme z oppíd (výšinných opevnených sídlisk) i pohrebísk (napr. *Barta/Musilová 2016*).

Prítomnosť Keltov, samozrejme, strednú Európu vrátane slovenského územia výrazne poznačila, ale v ďalšom období sa situácia podstatne zmenila. Na prelome letopočtov prenikli z juhu k Dunaju rímske légie v čele s neskorším cisárom Tiberiom (42 pred. n. l. – 37 n. l., vládol od roku 14 n. l.). Územie ležiace na sever od stredného toku rieky osídlili príslušníci germánskych kmeňov, pôvodom zo stredných Čiech, kde došlo k „palácovým“ prevratom. Podľa antických prameňov to boli predovšetkým členovia bojových družín zvrhnutých panovníkov Marobuda a Katvaldu s rodinami. Rimania ich usadili na územie ohraničené riekami „Marus a Cusus“, ktoré boli identifikované ako Morava a Váh (*Ondrouch 1964*).

Doklady týchto historických udalostí nachádzame predovšetkým v archeologických prameňoch, ktoré sú však informačne obmedzené a nie vždy objektívne odrážajú dobovú realitu. Písomné pramene antických autorov zachytávajú historické a etnografické fakty zase z rímskeho aspektu, takže vnútorné pomery germánskej spoločnosti a vzájomné vzťahy reflektovali z vlastného pohľadu. Ich vecná analýza je však pre poznanie germánskej spoločnosti nezastupiteľná, keďže autentickjšími písomnými dokladmi jednoducho nedisponujeme. Napriek uvedeným limitom je možné v archeologických a historických dokladoch pomerne úspešne nachádzať odpovede na rôzne otázky spoločenského charakteru.

Zatiaľ čo písomné pramene sú osobnejšie, a teda z časti personifikujú minulosť, archeologické nálezy sú z tohto pohľadu nekonkrétne. Ich hodnota pre najstaršie dejiny spočíva v poznatkoch o materiálnej kultúre, úrovni remesiel, obchode, stavebníctve a pod. Interdisciplinárnou spoluprácou vrátane numizmatiky, antropológie, historickej geografie a ďalších vedných oborov je možné dospieť ku komplexnejším poznatkom o germánskej spoločnosti.

Zásadným indikátorom spoločenských a majetkových pomerov sú pohrebiská. Germáni zosnulých väčšinou spaľovali. Pochovávanie nespálených tiel bolo výnimočné, vždy však s bohatou sprievodnou výbavou (*Krupa/Klčo 2015* – tu i ďalšia literatúra). Z toho sa usudzuje, že práve v kostrových hroboch sú uložené pozostatky príslušníkov nobility. Tieto hroby zároveň obsahujú nadštandardné množstvo importov pochádzajúcich z antických dielní. Okrem keramiky, ktorej kvalitu germánski hrnčiari neboli schopní dosiahnuť, to boli šperky, výrobky z drahých kovov, zo skla a predpokladať musíme aj drahocenné odevy a pod. Samozrejme, aj v žiarových hroboch sa objavujú artefakty signalizujúce spoločenský status pochovaných. Nechýbajú importy, znehodnotené ohňom alebo úmyselnou deformáciou, ale prevládajú produkty domácich dielní. V tomto zvyku možno hľadať kultové alebo iné tezauračné pozadie, napr. racionálnu ochranu pred vykrádačmi hrobov. Raritná je alabastrová nádoba z 3. storočia pochádzajúca z východného Stredomoria, ktorá bola použitá ako urna na pohrebisku v Očkove (*Kolník 1984*, obr. 142). Jej hodnota a unikátnosť v danom prostredí sa považuje za doklad významného postavenia pochovaného jedinca v spoločnosti. Hrob ale neobsahoval žiadny ďalší inventár. Podľa používaných kritérií teda išlo o chudobný hrob, a to treba brať do úvahy pri spoločenskej klasifikácii pochovaného. Domorodí Germáni zrejme nevedeli oceniť hodnotu alabastrových nádob, keďže sa s nimi nestretávali. V konzervatívnej spoločnosti boli „inovácie“ a extrémnosti v záverečnom prechodovom rituáli len málo pravdepodobné. Unikátnosť nádoby teda nemusí korešpondovať s hierarchickou pozíciou pochovaného. Zaujímavé je, že v Trenčianskych Bohuslaviciach, vzdialených len 18 km vzdušnou čiarou od Očkova, sa našla takisto v slovenskom prostredí ojedinelá bronzová plastika egyptského boha Usira (*Čambal/Farkaš/Magdolen 2012*, 189n) pochádzajúca z rovnakého kultúrneho prostredia ako zmienená alabastrová urna. Pozadie oboch nálezov a ich prípadná súvislosť (napr. prítomnosť obchodníka z Orientu alebo leģionárskej jednotky operujúcej predtým na Blízkom východe) ostávajú zatiaľ zahmlené.

Pozornosť archeológov sa zameriava aj na výskum sídlisk. Len výnimočne sa však podarí odkryť dostatočne relevantnú plochu, väčšinou sa preskúma len fragment súdobej osady, t. j. niekoľko objektov, pričom skúmaná plocha nie je zväčša zvolená archeológom podľa odborných kritérií, ale ako predstihový výskum pred stavebnými prácami (väčšie výseky sídlisk publikovali napr. *Elschek 2017*; *Kolník/Varsik/Vladár 2007*; *Varsik 2011*).

Medzi germánskymi sídliskovými objektmi je navyše problematické identifikovať stavebne nadštandardné obydlia ako sídla elitnej vrstvy spoločnosti. Rovnaké pôdorysy sa objavujú od sídliska k sídlisku. Nie je možné vyčleniť jednotlivé typy obydľí podľa sociálnych alebo spoločenských kritérií. Príslušné identifikačné znaky niesli zrejme nadzemné časti príbytkov, prípadne bola určujúca veľkosť prislúchajúceho hospodárskeho zázemia. To sú však v stredoeurópskych pôdnych podmienkach prakticky nezachovateľné svedectvá, hoci logicky možno predpokladať ich existenciu.

Až v druhej polovici 4. storočia sa začal zakladať nový typ sídiel. Popri agrárnych osadách sa objavujú pôdorysne, a teda bez pochyb aj nadzemnými časťami odlišné stavby

obytného a prevádzkového charakteru s relatívne sebestačným poľnohospodárskym a remeselným zázemím. Dostal boli objavené v Páci pri Trnave¹ a v bratislavskej mestskej časti Podunajské Biskupice (*Hrnčiarik* 2018, 130 – 135). Ich existencia naznačuje vývoj v germánskej mocenskej pyramíde a hierarchii koncom doby rímskej. Nebude asi náhodné, že zhruba do rovnakej doby sú datované aj spomínané kostrové hroby s bohatým inventárom. V analogických kontextoch zrejme existoval aj dvorec v Stupave², vybudovaný antickými technológiami na trase Jantárovej cesty a v blízkosti rozsiahlej germánskej sídliskovej aglomerácie v dnešnom Zohore³. Súčasťou tohto komplexu bola aj šperkárská dielňa (*Turčan* 1985, 93 – 116), ktorej stopy boli zistené v polohe medzi oboma lokalitami, a tiež rozsiahle remeselné stredisko situované na opačnom konci mesta (*Elschek/Groh/Kolníková* 2015, 63 – 114). Prejavom tzv. kniežacej vrstvy sú aj stavebné objekty, vybudované v neskoršej dobe rímskej antickými stavebnými technológiami vo Velkom Kýre⁴ (v literatúre známe pod starším menom Milanovce) a v Bratislave-Dúbravke⁵.

Importy antickej proveniencie, či už z hrobov alebo z výplní sídliskových objektov, sú základným datovacím kritériom. Ich prísun do barbarského prostredia bol síce kolísavý, ale v podstate permanentný (*Hečková* 1982, 5 – 77). Dovážala sa kvalitná, na kruhu točená keramika, sklo, nádoby zo vzácnych kovov, šperky, ale aj komodity archeologicky nezistiteľné, napríklad textilie alebo odevy. Ako napísal popredný archeológ J. Filip v súvislosti s Keltmi, boli to zdroje, z ktorých „*pili horné vrstvy dychtivými dúškami*“. Samotná prítomnosť importovaného tovaru nie je však automaticky identifikátorom hrobu príslušníka elitnej vrstvy. Do vlastníctva Germánov sa nemuseli dostať len obchodom, kúpou alebo darom, ale aj ako vojnová korisť. Uviesť možno udalosť z roku 69, keď sa zápasu kandidátov na cisársky trón zúčastnili aj Germáni. Pri Cremone bojovali na strane neskoršieho víťaza Vespasiana. Po bitke spolu s legionármi zo stredodunajských posádok drancovali okolie a nakradnuté veci, prinesené domov, sa neskôr dostali aj do hrobov radových bojovníkov.

Špecifickú úlohu zohrávali mince, ktoré boli v pohraničných oblastiach zrejme používané aj vo funkcii platidla, v priestore vzdialenejšom od hraníc však slúžili skôr ako forma kvalitnej suroviny pre druhotné spracovanie.

Napriek niektorým obmedzeniam v pramennej archeologickej a historickej báze a stavu poznania existuje dostatok dokladov umožňujúcich načrtnúť spoločenské pomery germánskej spoločnosti, medzi iným aj vrstiev označovaných ako elita, kniežacie rody alebo nobilita.

1 Pozri príspevok V. Varsika a T. Kolníka v tejto publikácii.

2 Pozri príspevok V. Turčana v tejto publikácii.

3 Pozri príspevok K. Elscheka v tejto publikácii.

4 Pozri príspevok K. Hrabkovského v tejto publikácii.

5 Pozri príspevok K. Elscheka v tejto publikácii.

Literatúra

- Barta/Musilová 2017* – P. Barta/M. Musilová (eds.): Kelti z Bratislavy. Bratislava 2016.
- Čambal/Farkaš/Magdolen 2012* – R. Čambal/Z. Farkaš/D. Magdolen: Drobná plastika egyptského boha Usira z Trenčianskych Bohuslavíc. In: G. Březinová/V. Varsík (eds.): Archeológia na prahu histórie. Nitra 2012, 109 – 115.
- Elschek 2017* – K. Elschek: Bratislava-Dúbravka im 1. bis 4. Jahrhundert. Nitra 2017.
- Elschek/Groh/Kolníková 2015* – K. Elschek/St. Groh/E. Kolníková: Eine neue germanische Siedlung und römisch-germanische Niederlassung von Stupava-Mást (Westslowakei). Vorbericht. Slovenská archeológia 63, 2015, 63 – 114.
- Hečková 1982* – J. Hečková: Podiel výrobných centier rímskych provincií na spoločensko-ekonomickom vývoji naddunajského barbarika vo svetle rímskych importov. Slovenská archeológia 30, 1982, 5 – 77.
- Hrnčiarik 2018* – E. Hrnčiarik: Neskoroantický dvorec v Podunajských Biskupiciach. In: Dunajský limes a odkaz antiky na ľavom brehu Dunaja. Bratislava 2018, 130 – 135.
- Kolník 1984* – T. Kolník: Rímske a germánske umenie na Slovensku. Bratislava 1984.
- Kolník/Varsík/Vladár 2007* – T. Kolník/V. Varsík/J. Vladár: Germánska osada z 2. až 4. storočia. Nitra 2007.
- Krupa/Klčo 2015* – V. Krupa/M. Klčo: Bohaté hroby z doby rímskej z Krakovian-Stráží. Piešťany 2015.
- Ondrouch 1964* – V. Ondrouch: Dějiny československého území před vystupením Slovanů. Praha 1964.
- Turčan 1985* – V. Turčan: Germánsky výrobný objekt zo Stupavy. Zborník Slovenského národného múzea 79, História 25, 1985, 93 – 116.
- Varsík 2011* – V. Varsík: Germánske osídlenie na východnom predpolí Bratislavy. Sídlišká z doby rímskej v Bratislave-Trnávke a v okolí. Nitra 2011.

THE POWER ELITE DURING THE PROTOHISTORICAL PERIOD ON THE TERRITORY OF SLOVAKIA

Vladimír Turčan

Thanks to its geographical location, Central Europe was open to cultural impulses coming from its surroundings from as early as the prehistoric period. In the 4th – 1st centuries BCE, a unification in the civilisation of the whole region took place, probably for the first time, thanks to the presence of the Celts. Their power elite was also a part and a co-creator of this process, as documented by finds of a luxurious nature in former oppida.

At the turn of the eras, in this part of the continent the Danube became, on the contrary, a border between the Ancient (Roman) and barbarian (Germanic) worlds. Written sources

by Ancient writers describe the historical events of the time from their own perspective. The internal relations within Germanic society are not therefore always described objectively. In comparison with the archaeological sources, important for our knowledge of material culture, they are, however, more specific.

The basic source for the study of the social and property relations of Germanic society is burial sites. The graves of the Germanic elite contain many Ancient imports in their accompanying equipment. Research into settlements has not as yet succeeded in discovering dwellings of higher status than the standard types. The relevant identification features were probably present in the parts of the building which were above ground. Evidence of a Germanic elite, however, could be the complexes built using Ancient technologies (Stupava, Velký Kýr).

It was only in the second half of the 4th century that larger-scale courtyards with agricultural and craft facilities (Pác pri Trnave, Bratislava-Podunajské Biskupice) were founded alongside agrarian settlements, and the skeletal graves with their exceptionally rich contents can also be dated to approximately the same period.

Elity očami Rimanov. Kvádski králi v svedectvách písomných prameňov¹

Juraj Kucharík

V priebehu 1. storočia sa postupne na strednom toku Dunaja budovala hranica medzi Rímskou ríšou, resp. jej provinciami, a tzv. Veľkou Germániou (*Germania magna*²). Samotná výstavba a prestavba opevnených pozícií nám vypovedá o potrebe Rimanov zaistiť si vybrané úseky dunajskej hranice v jednotlivých obdobiach 1. až 4. storočia. K zmenám v osídlení došlo aj severne od Dunaja. Kultúrnu tripartitu na území dnešného Slovenska podmienila geografická členitosť krajiny. Na východnom Slovensku prevládalo najskôr obyvateľstvo miešajúce prvky predchádzajúcej laténskej a „dáckej“ kultúry, ktoré od 2. storočia prevrstvila kultúra spojovaná s východogermánskymi Vandalmi. V strednej a severnej časti Slovenska pokračovalo osídlenie tzv. púchovskej kultúry s koreňmi siahajúcimi až do neskorej bronzovej doby a ranej železnej doby. Juhozápadné Slovensko po Poiplie a stredné Pohronie postupne osídlili nositelia kultúry spájaní na základe písomných prameňov s germánskymi Kvádmi (napr. *Kolník 2011*, 128; *Varsík 2011*, 5). Do kontaktov s Rimanmi a pôvodnými obyvateľmi rímskych provincií sa jednotlivé oblasti zapájali rôzne. Do priameho vplyvu sa v 1. až 4. storočí dostalo územie juhozápadného Slovenska, ktoré na Dunaji susedilo s rímskou provinciou Panónia a nachádzalo sa tiež neďaleko provincie Noricum. Archeologické a písomné pramene nám vykresľujú juhozápadné Slovensko³ ako prihraničné územie so špecifickým postavením, pre ktoré sa v literatúre zvyknú používať pojmy „tretia zóna“ (*Bouzek/Ondřejová 1990*, 22) alebo „kultúrny most“ (napr. *Kolník 2011*, 129; *Elschek 2018*, 90) medzi Rímskou ríšou a barbarskou Európou. Celkovo sa teda územie severne od Dunaja a tiež východne od Rýna predstavuje ako predpolie, ktoré Rím rôznym spôsobom kontroloval (*Wolters 2002*, 66). Rozvoj kontaktov podporila prítomnosť diaľkových obchodných trás – cesta vedúca pozdĺž Dunaja a tzv. Jantárová cesta, ktoré sa križovali v širšom priestore tzv. bratislavskej brány.

1 Práca je výstupom z projektu SVV 260557: Historie mezi minulostí, současností a budoucností, riešeným na Karlovej univerzite, Praha. Za pripomienky k textu ďakujem Mgr. Janovi Kyselovi, Ph.D.

2 Podrobnejšie predstavy o Germánoch získali Rímanovia za Caesara (100 – 44 pred n. l.). Vo svojom diele rozdelil strednú Európu na oblasť obývanú Galmi, Germánmi a Skýtmi. Touto koncepciou zrejme sledoval politické ciele. Vytvorený protiklad domnejšej etnickej hranice ovplyvňoval znalosti a politiku Ríma aj v ďalšom období (pozri: *Wolters 2002*, 23 – 25).

3 S územím juhozápadného Slovenska môžeme podobne vnímať aj naddunajskú časť Dolného Rakúska a územie južnej Moravy spolu ako jednu oblasť.